

Bifurkace v rovině.

Příklad 5 (Bifurkace sedlo-uzel – vznik symbiózy.). Zabýváme se soustavou rovnic

$$a' = a(K - a) + \frac{ap}{p + 1} \quad (2)$$

$$p' = -\frac{p}{2} + \frac{ap}{p + 1} \quad (3)$$

popisující symbiózu mezi rostlinou p a hmyzem (opylovačem) a . Modře je vyznačen člen popisující vzájemnou pozitivní vazbu. V nepřítomnosti hmyzu ($a = 0$) rostliny exponenciálně hynou, zatímco pro $p = 0$ (žádné rostliny) má a limitu K (=přirozená kapacita prostředí).

Studujeme chování řešení v prvním kvadrantu ($a, p \geq 0$) v závislosti na parametru K . Systém má vždy stacionární body $(0, 0)$ a $(K, 0)$; striktně uvnitř prvního kvadrantu platí

$$a' = 0 \iff p = \frac{a - K}{K + 1 - a} \quad (4)$$

$$p' = 0 \iff p = 2a - 1 \quad (5)$$

Současné splnění těchto rovnic odpovídá existenci dalších ekvilibrií a vede na kvadratickou rovnici

$$2a^2 - 2a(K + 1) + 1 = 0 \quad (6)$$

s diskriminantem $D = 4(K + 1)^2 - 8$, jenž je roven 0 právě když K nabývá kritické hodnoty

$$K_0 = \sqrt{2} - 1.$$

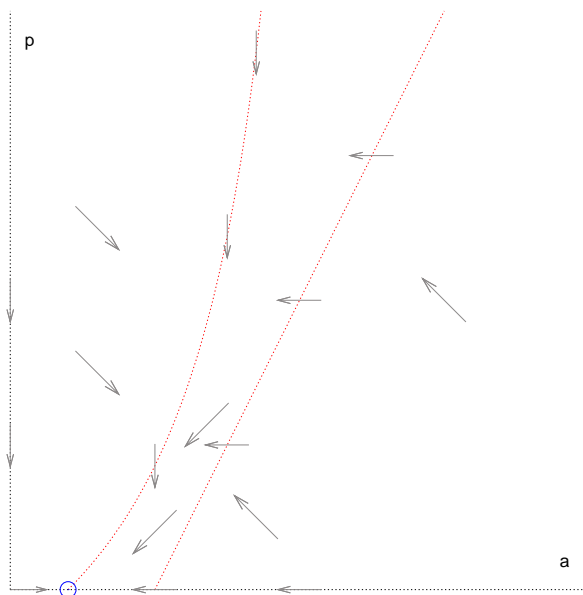
Rozlišujeme tři případy (viz Obrázky 5, 6, 7).

(i) $K < K_0$ – rovnice (6) nemá řešení, tj. křivky (4), (5) (v obrázku červené) se neprotínají. Z vyšetření směru průběhu řešení (šedé šipky) je patrné, že všechna řešení mají pro $t \rightarrow \infty$ limitu v bodě $(K, 0)$ (modrý kroužek).

(ii) Pro $K = K_0$ se křivky (4), (5) dotýkají, čímž vzniká stacionární bod

$$(x_0, y_0) = (1/\sqrt{2}, \sqrt{2} - 1).$$

Matice linearizace v tomto bodě má jedno nulové a jedno záporné vlastní číslo. Stabilní varieta (odpovídající zápornému vlastnímu číslu) je zhruba naznačena šipkami; řešení ležící nad nimi (nebo v sektoru B) mají za limitu bod (x_0, y_0) , zatímco řešení v sektoru A směřují opět do $(K, 0)$, tedy (x_0, y_0) není stabilní.

Obrázek 5: Subkritický případ $K < K_0$

(iii) Další zvětšení K vede k rozdělení (x_0, y_0) na stabilní uzel a nestabilní sedlo. Konkrétně pro $K = K_0 + 0.05$ máme

$$\begin{aligned} (x_1, y_1) &\doteq (0.542, 0.085) && \text{(sedlo)} \\ (x_2, y_2) &\doteq (0.922, 0.844) && \text{(uzel)} \end{aligned}$$

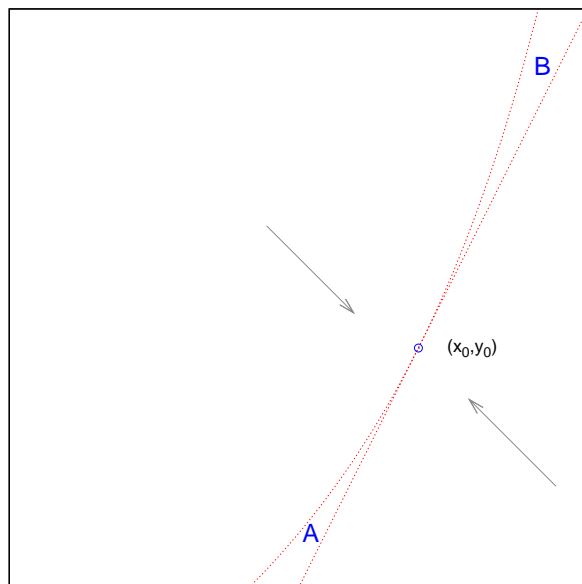
Řešení v sektoru C směřují k bodu (x_2, y_2) .

Poznámka. Všimněte si, že v okamžiku bifurkace ($K = K_0$) stacionární bod (x_0, y_0) není hyperbolický. Lze ukázat, že to je nutná podmínka bifurkace, neboť hyperbolické stacionární body jsou robustní (chování řešení v jejich okolí se nemění při hladké perturbaci soustavy.)

Příklad 6 (Jednoduchá bifurkace sedlo-uzel). Uvažujme soustavu

$$\begin{aligned} x' &= (1 + \varepsilon)x - y + x^2 \\ y' &= (1 + \varepsilon)y - x + y^2 \end{aligned}$$

Pro $\varepsilon = 0$ je v počátku (jediný) stacionární bod, který je nestabilní a nehyperbolický (spektrum linearizace $\{0, 2\}$). Obrázek 8 – izočáry $\{y' = 0\}$ červené, $\{x' = 0\}$ modré; řešení černé.

Obrázek 6: Kritický případ $K = K_0$

Pro $\varepsilon > 0$ malé se počátek stává nestabilním uzlem (spektrum $\{\varepsilon, 2 + \varepsilon\}$). Vzniká další stacionární bod $(-\varepsilon, -\varepsilon)$: sedlo se spektrem $\{-\varepsilon, 2 - \varepsilon\}$. Viz Obrázek 9; orbit spojující ekvilibria je světle modrý.

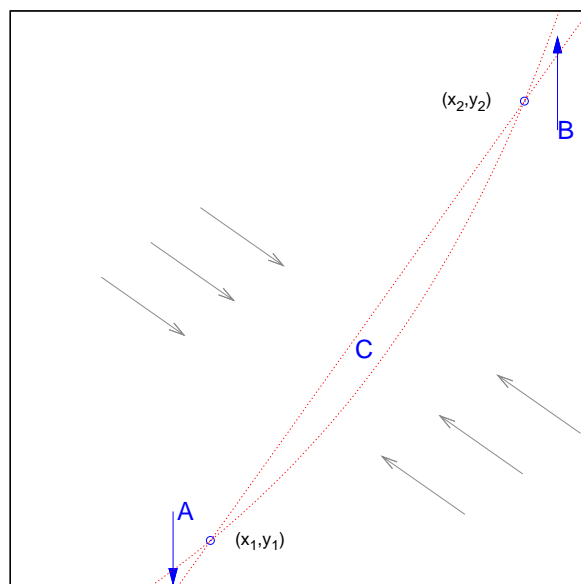
Příklad 7 (Porušení homoklinického orbitu). Uvažujme systém

$$\begin{aligned} x' &= y \\ y' &= \varepsilon y + x - x^2 \end{aligned}$$

Pro $\varepsilon = 0$ máme dva stacionární body: počátek (sedlo se spektrem $\{\pm 1\}$) a bod $(1, 0)$, jehož stabilitu linearizací nelze určit (spektrum $\{\pm i\}$). Funkce $V(x, y) = y^2 - x^2 + 2x^3/3$ je první integrál, neboli každé řešení splňuje $V(x, y) = C$ s vhodným C , viz Obrázek 10. Pro $C = 0$ dostáváme počátek a příslušnou stabilní (zelená) a nestabilní (červená) varietu, splývající v pravé polorovině v jeden homoklinický orbit (tmavě modrá).

Pro $C \in (-1/3, 0)$ jsou $V(x, y) = C$ jednoduché uzavřené křivky, odpovídající periodickým řešením kolem bodu $(1, 0)$. Odsud si lehce rozmyslíme, že tento bod je stabilní, leč není asymptoticky stabilní.

Pro $\varepsilon > 0$ resp. $\varepsilon < 0$ je nyní $V(x, y)$ rostoucí resp. klesající podél řešení. Bod $(1, 0)$ je nestabilní resp. asymptoticky stabilní.

Obrázek 7: Superkritický případ $K > K_0$

Homoklinický orbit se „roztrhne“. Pro $\varepsilon > 0$ se stabilní část stane heteroklinickým orbitem, spojujícím počátek s (nyní nestabilním) bodem $(1, 0)$, na Obrázku 11(a) zeleně. Nestabilní část (červená) utíká do nekonečna.

Pro $\varepsilon < 0$ spojuje nyní nestabilní varieta (Obrázek 11(b), červená) počátek se (stabilním) ekvilibriem $(1, 0)$; stabilní část variety (zelená) přibíhá z nekonečna.

Poznámka. Pro $\varepsilon = 0$ nastává v bodě $(1, 0)$ takzvaná *Hopfova bifurkace*, kterou se budeme podrobněji zabývat níže.

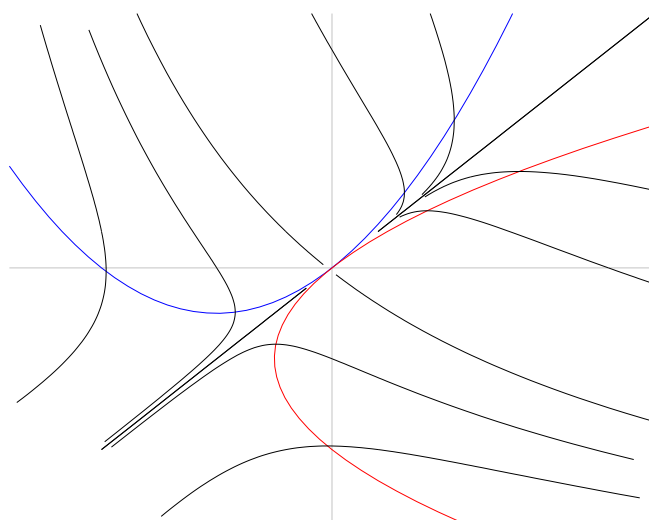
Příklad 8 (Porušení heteroklinického orbitu). Uvažujme soustavu

$$\begin{aligned}x' &= \lambda + 2xy \\y' &= 1 + x^2 - y^2\end{aligned}$$

Pro $\lambda = 0$ vidíme řešení na Obrázku 12(a). Množina $x' = 0$ resp. $y' = 0$ je vyznačena modře resp. červeně. Existují dva stacionární hyperbolické body $(0, \pm 1)$. Jde o sedla spojená heteroklinickým orbitem (zelená).

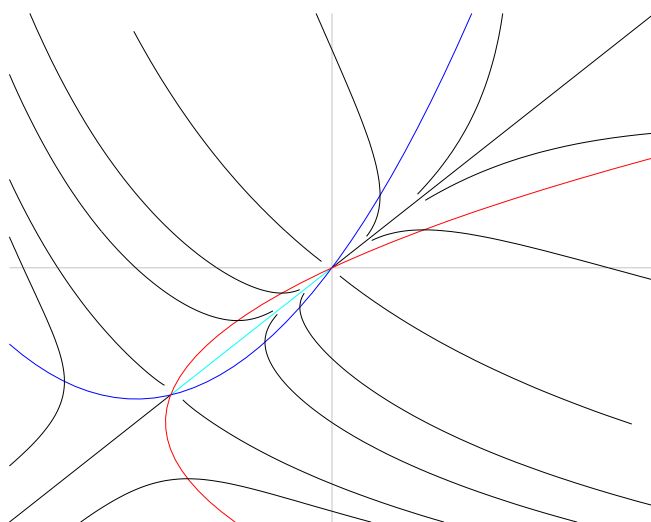
Pro $\lambda < 0$ se oba sedlové body mírně posunou, typ stability zůstane zachován. Heteroklinický orbit se však stává globálně definovaným řešením (Obrázek 12(b), zelená).

Poznámka. Homoklinický orbit = orbit spojující stabilní a nestabilní varietu *téhož* stacionárního bodu (*ομοος*, řecky „stejný“). Heteroklinický orbit =

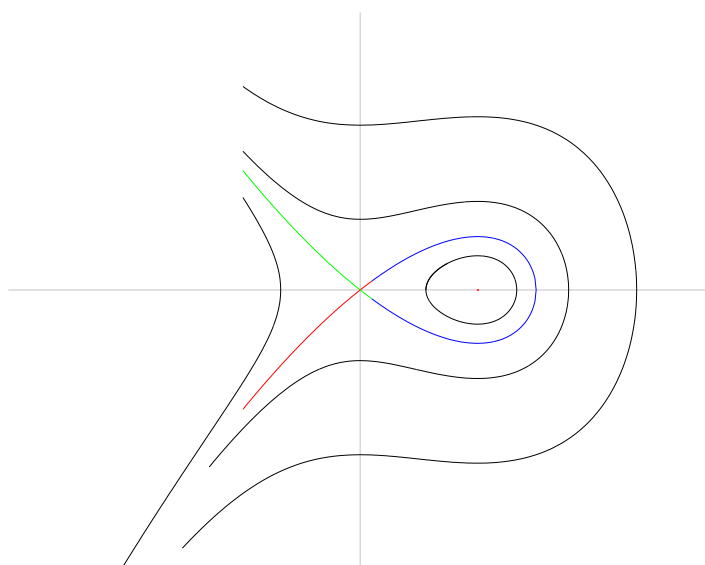

Obrázek 8: Příklad 6 pro $\varepsilon = 0$

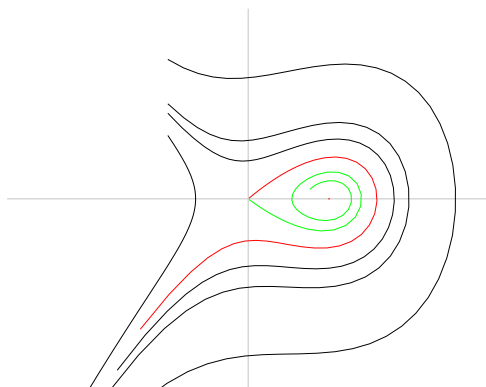
orbit spojující stabilní a nestabilní varietu *dvou různých* stacionárních bodů ($\varepsilon\tau\varepsilon\rho\sigma$, řecky „různý“).

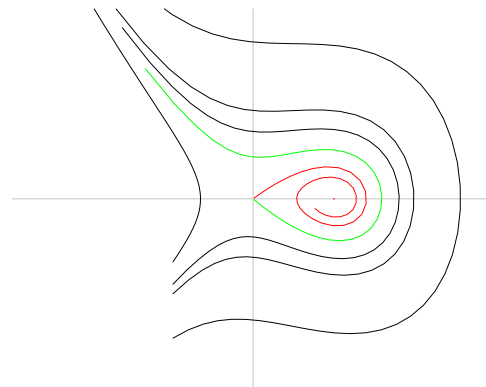
Obrázek 9: Příklad 6 pro $\varepsilon > 0$

Obrázek 10: Příklad 7 pro $\varepsilon = 0$

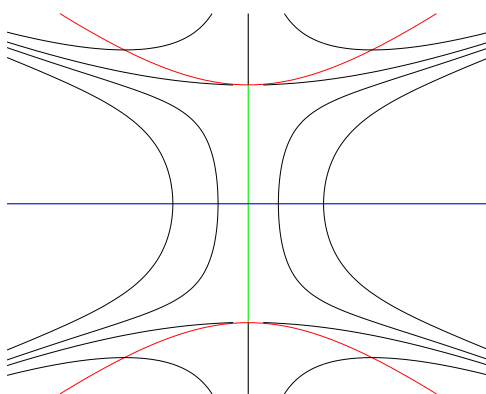

(a) $\varepsilon > 0$

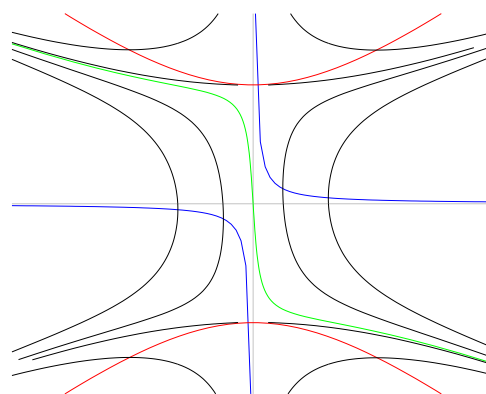

(b) $\varepsilon < 0$

Obrázek 11: Příklad 7 pro $\varepsilon \neq 0$

(a) $\lambda = 0$

(b) $\lambda < 0$

Obrázek 12: Příklad 8